

2013

Мапирање на природните ресурси
и културното наследство во
Дебарскиот регион

Содржина

Вовед.....	- 3 -
Мапирање на природните ресурси	0
Растителен свет	3
Животински свет.....	5
Мапирање на културното наследство.....	11
Историски локалитети.....	11
Архитектура	15
Религиозни објекти	18
Туристички објекти.....	19
Настани.....	19

Вовед

Мапирањето на природните ресурси и културното наследство во Дебарскиот регион е студија кој што се реализира во рамките на проектот „Одржлив рурален развој во планинскиот венец Дешат: Локална акциона група Дешат„ (проект кој што се реализира во рамките на ИПА програмата, компонента 2, Прекуграничната соработка Македонија – Албанија 2007 – 2013, 3 повик). Студијата има за цел да направи оценка на потенцијалите на природните и културните ресурси во рамките на територијата на која се простира овој масив, планинскиот масив Дешат.

Овој документ има два дела кои се однесуваат на 2 посебни целини, и тоа: ресурси во делот на животната средина (вклучувајќи го и биодиверзитетот, флора и фауна) и туристички и културно – историски ресурси.

Планинскиот масив Дешат се простира на територијата на општините Дебар и Маврово – Ростуше. Во административните рамки на овие 2 општини, припаѓаат следниве населени места: градот Дебар и селата: Баниште, Бомово, Гари, Горно Косоврасти, Долно Косоврасти, Коњари, Кривци, Могорче, Осој, Отишани, Рајчица, Селокуќи, Спас, Татар Елевци, Трнаниќ, Хаме и Џепиште; и селата од општината Маврово - Ростуше: Ациевци, Беличица, Бибај, Битуше, Богдево, Болетин, Велебрдо, Волковија, Видуше, Врбен, Врбјани, Галичник, Грекај, Дуф, Жировница, Жужел, Јанче, Акчилница, Кракорница, Леуново, Лазарополе, Маврови Анови, Маврово, Нивиште, Никифорово, Нистрово, Ничпур, Ново Село, Оркуше, Присојница, Росоки, Ростуша, Рибница, Селце, Сенце, Скудриње, Сретково, Сушица, Тануше, Требиште, Тресонче и Церово. Ова значи дека и самата локална акциона група (ЛАГ) Дешат ќе биде формирана од претставници на овие населени места. Вкупната популација на овие 2 општини изнесува 26.594 (Дебар има 17.974 жители и Маврово – Ростуше има 8.618 жители) и површина од околу 1000 км².

Собирањето на овие информации, има за цел да помогне во изработката на потребните плански документи за ЛАГ-от Дешат. Со вклучувањето на LEADER пристапот, како компонента на актуелната ИПАРД програма, ќе се овозможи побрз и поквалитетен развој на руралните средини во Република Македонија, и тоа преку ЛАГ-овите кои што треба да се формираат на целата територија на државата.

Мапирање на природните ресурси

Планинскиот масив Дешат се простира на македонско - албанската граница и претставува дел од веригата Шар – Кораб – Дешат – Крчин – Стогово - Караорман. Највисок врв на овој масив е Веливар (Вели врв) со 2,373 метри. Други високи врвови се Дели Сеница и Сува Бара. На самата планина има и неколку помали глацијални езера. Најпопуларно е езерото Локув, кое се наоѓа на североисточниот дел на планината на 1,560 метри надморска височина и е најниско глацијално езеро во Македонија. Додека пак, од источната страна на планината тече реката Радика, која го разделува Дешат од Бистра и Стогово. Важно е да се истакне дека поголем дел од планината припаѓа во Националниот Парк Маврово.

Веливар е врв во Македонија, кој се наоѓа на планината Дешат, а неговата надморска височина изнесува 2.373 метри. На самиот врв Веливар, минува граничната линија помеѓу Македонија и Албанија, заради што постои и полуразрушен граничен камен - приаида. Врвот Веливар претставува висок карпест и каменест гребен покриен со бујна и висока трева, кој се издигнува над подгорието на Дешат во долината на Радика од македонска и неговото подножје во долината на Црн Дрим од алабанска страна. До врвот Веливар се стигнува со пешачење од околу 3 - 4 часа од селата Битуше и Требиште.

Локув е едно од петте леднички езера на планината Дешат. Тоа е најниското глацијално езеро во Македонија и се наоѓа на 1.565 метри надморска висина. Во однос на населените места, најблиску се наоѓа селото Ростуше. Според местоположбата и хидрографските карактеристики, езерото Локув е сместено во густа букова листопадна шума, која го опкружува од сите страни во подгорието на планината Дешат. Поточно, езерото е сместено во дното на една вдлабнатина во подгорието на планината, непосредно над селата Битуше и Требиште. Одликите на почвата и теренот на кој се наоѓа езерото укажуваат дека тоа најверојатно нема ледничко (глацијално) потекло, туку дека е од природно тектонско потекло. Од ледничко потекло се блиските и бројни помали езерца на билото на Дешат, над Локув. Името Локув потекнува од истоименото растение кое расте во изобилство во околината на езерото, а исто така со помала веројатност може да се претпостави дека тоа потекнува и од зборот *локва*. Туристички потенцијал на овој микро регион е доста интересен. Имајќи ја предвид поволната местоположба, тоа претставува една вистинска туристичка атракција. Во негова близина има поставено неколку клупи за одмор, бачило, чешма со природна ладна вода за пиење и сл. До локалитетот се стигнува со пешачење во должина од 8 километри низ планина со обележани планинарски патеки. Има услови за тргнување од две локации и тоа од с. Битуше кај поранешната караула и с. Требиште. Постои можност да се изнајмат и коњи, а патеката е средно тешка и скоро преку целиот нејзин тек е прекриена со убава шума и ладовини. Патеката изобилува и со видиковци од кои убаво се гледа кањонот на реката Радика, манастирот св. Јован Бигорски и други пејсажи. Во ова езеро опстануваат неколку интересни форми на живот од кои најпознат е “Тритонот,,”, водоземец кој наликува на риба и жаба. Во близина на езерото е лоцирано и едно бачило во кое може да се проба тазе сирење попознато како Требишко сирење, и други млечни производи од ова поднебје. Водата во езерото за време на летниот период е доста топла а оние туристи кои го посетуваат местото имаат можност да уживаат во водите на една ретка планинска плажа. Околу езерото има идеални места за излет, кампување и одмор во планина. Во близина на езерото на околу 30 до 40 минути пешачење можат да се посетат и неколкуте “планински очи,, (езерца со чиста бистра вода распослани на падините на планината). Исто така на овие места можат да се соберат голем број на чаеви и други растенија кои можат да

се употребат за подготвување на природни лекови а како најпознато растение кое има совршен природен вкус и го има во големи количини е и боровинката.

Мавровското езеро претставува вистински бисер во националниот парк и општината. Иако е вештачко, сепак плени со својата убавина посебно кога се гледа од скијачките терени на планината Бистра. Покрај риболовот на езерото се нудат можности за кампување, прошетки и сл. Околу самото езеро поминува добро одржан асфалтен пат кој може да се искористи за обиколка на целиот Мавровски дел од националниот парк, да се погледнат убавите скијачки терени, хотелите, вилите и да се посетат многуте туристички објекти. Една од најимпресивните глетки кои ги нуди езерото е потопената стара црква во Маврово од која во одреден период од годината кога водата на езерото го постигнува највисокото ниво, може да се види само дел од покривот и половина од камбанеријата. Оваа црква била потопена при изградбата на езерото.

Реката Радика е десна, а воедно и најголема притока на реката Црн Дрим и припаѓа на јадранското сливно подрачје. Радика извира на 2.200 метри надморска височина под Враца, а од изворот до вливот во Дебарското Езеро е долга 67 км. На овој пат таа прима четири притоки, тоа се: Рибница, Мавровска Река, Жировничка Река, и Мала Река. Радика има чиста, бистра и студена вода со изглед на темнозелена боја што е последица од калциум карбонатот во неа. Долината на реката Радика е една од најатрактивните и најживописните кањонски долини. Кањонот на реката е стар неколку милиони години и се пробива меѓу планините Бистра и Стогово на исток и планините Кораб и Дешат на запад. Реката Радика е единствена река бифуркација во Македонија, која дава вода на два слива Јадрански и Егејски слив. Со канали дел од водите на Радика се носат во Мавровското Езеро и го полнат со вода, а од тука со подземни тунели во Вардар.

Водопадот Дуф се наоѓа во пазуите на Ростушка Планина, на 20 минути пеш од центарот на селото Ростуше, на надморска височина од околу 1500 метри. Од с. Ростуша до водопадот Дуф постои патека што го олеснува пристапот на посетителите до оваа природна реткост. Пештерата Шаркова Дупка, езерото Локув, водопадот Дуф и уште неколку природни реткости стануваат подостапни за туристите. Обележани патеки кои и без поголем напор може да ги изоди речиси секој, уредени приоди и одморалишта со натстрешници. Тоа ќе ги очекува во иднина сите што сакаат да уживаат во природните реткости и убавини во Националниот Парк „Маврово,“. Последниот пример што управата на паркот го промовираше наиде на симпатии кај тие што го имаат видено овој водопад. Неодамна беше промовирана обновената патека што од долнореканското село Ростуше води до една од природните реткости-водопадот Дуф. Патеката долга еден километар е обележана со патокази, преку водотеците има дрвени мостови, а направена е и импровизирана училница со клупи што служи како место за изведување час во природа. Се минува низ карпест кањон, кој наместа е длабок повеќе од 50 метри. Целиот е обраснат во вегетација и лете личи на прашума. Водопадот е творба на природата, која настанала од водите на Голема Река и Мала Река, кои се влеваат на место кое е на два километра пред падот. Големо количество вода низ еден карпест засек се спушта од околу 25 метри и создава влажна завеса од ситни капки, кои се вистинско освежување по пешачењето. Мештаните велат дека на ова место владее метроклима и тука, летно време температурата не ја менува границата од 18 степени. Во карпите низ кањонот има и дваесетина помали и поголеми пештери. Повеќето не се достапни без специјална опрема и се уште не се истражени. Зиме овој водопад замрзнува и предизвикува интересен феномен. Поради кондензација на влагата, тука се создава појава на водени капки и се добива впечаток дека врне дожд.

Пештерата Шаркова дупка се наоѓа во општината Маврово-Ростуше, во националниот парк Маврово, блиску до зимскиот туристички центар, поточно во

селото Маврово. Пештерскиот бисер е лоциран во непосредна близина на последните куќи од селото. До влезот има 10-ина минути пешачење по изградена патека и скалила. Пештерата Шаркова Дупка, која е отворена за туристите, е заштитена со железна врата и со решетки, украсена со полукружни метални скали и целосно осветлена со рефлектори. Пештерата се наоѓа на длабочина од 20тина метри од влезот во истата, широка е околу 18 метри а долга 25м. Во долниот дел од истата се наоѓа отвор кој води во уште две пештерски сали но поради недостаток на средства кои се потребни за нивна адаптација, тие сеуште се достапни за туристи. Пештерата е откриена пред повеќе од три децении од страна на локалното население кое што тогаш се плашело да влезе во неа. Според една од приказните поврзани со пронаоѓањето на пештерата, селанецот со прекар Шарко, кој живеел во непосредна близина на пештерата, прв собрал храброст. Тој исекол неколку дрва, ги спустил во дупката и, со јажиња и со помош од соседите, успеал да влезе во внатрешноста на пештерата. Оттаму пештерската убавица си го добила името Шаркова Дупка. Покрај оваа има уште неколку интересни приказни за пештерата. Пред влезната врата е поставена табла со мапа, која ги објаснува пештерските украси и богатиот животински свет со кој изобилува Шаркова Дупка. Посетителите се спуштаат во внатрешноста на пештерата со железни полукружни скали, кои водат во првата јама или дворана, на околу 20 метри под земјата. Таму температурата е под 12 Целзиусови степени. Подземната убавица ја красат сталактити, сталагмити прекриени со корали, сливови драперии и друг пештерски накит, кој дава слика на негибната убавина. Бидејќи почвата е богата со железо, повеќето од украсите се со карактеристична црвеникаво-кафена боја. Во Шаркова Дупка има разновиден животински свет: лилјаци, пајаци, гуштери, разни видови инсекти. Пештерата е отворена за посета на организирани групи и е идеална локација за организирање на едукативни - образовни екскурзии.

Кристална пештера, Дебар. Некаде на половина пат, меѓу бањата Косоврасти и Дебар, се наоѓа рудникот на фирма "Кнауф" кој длабоко во својата утроба крие едно ретко место од кое навистина запира здивот. Тоа е Кристалната пештера како што ја викаат вработените, но и малкутемина кои воопшто знаат за нејзиното постоење. Во неа може да се најде и види уникатниот кристал - селенит кој освен на ова место го има само уште во Мексико. Влезот е на неколку метри над нивото на Дебарското Езеро. По само неколку метри почнува да се чувствува студениот воздух но и мирисот на сулфурот, кој доаѓа од неколкуте извори на термална вода во околината. Огромните кристални столбови и сводови ја прекршуваат и пропуштаат светлината на неколкуте светилки и батериите кои ги држиме во рацете. Потребни биле да поминат илјадници години додека тие да се формираат, но и условите кои ги има во ова место. Температурата во пештерата е секогаш седумнаесет степени. Овој кристал на селенит е со 99 % чистота и е уникатен пред се поради условите, притисокот на земјата и ридот, хемискиот состав и термалните води. Досега рударите стигнале околу 420 метри во хоризонтален правец.

Кулапова пештера се наоѓа во близина на селото Бањиште, Дебарско, но досега не е истражена и не се користи во туристички цели.

Националниот Парк Маврово е доста важна институција, како за регионот, така и за целата држава. Самата институционална инфраструктура овозможува системско истражување на целата територија на паркот и преземање на соодветни активности за заштите и промоција на истиот. НП Маврово зазема простор од 73.088 хектари и најголем е меѓу трите национални паркови во Македонија. Како национален парк е прогласен во 1949 година и неговата географска положба е 41°40'N и 20°46'E. Во границите на паркот се опфатени планините: Кораб, Дешат, југозападните ограноци на Шар Планина, поголем дел од Бистра и северните делови на Крчин. Средишниот дел на националниот парк го зафаќа долината и сливот на реката Радика. Во склопот на националниот парк е и Мавровското вештачко езеро.

Во границите на паркот се среќаваат голем број на интересни морфолошки форми: речни долини, клисури, водопади, карстни полиња, ували, вртачи, пештери, цркви, глацијални езера, разни видови на денудациони облици и сл. Од вегетацијата на паркот најголема застапеност има заедницата од горска букова шума. Во границите на националниот парк Маврово се наоѓаат преку 52 планински врвови со надморска висина над 2000м од кои попознати се врвот Меденица на планината Бистра, Веливар, Сандакташ и др. Посебно значење за националниот парк Маврово има врвот Голем Кораб (2764 мнв.) кој е воедно и највисок врв во Р.Македонија а со тоа и највисока точка на паркот . Најниската точка на националниот парк Маврово е на 600 мнв. и се наоѓа на самото место каде што Мала Река се влева во реката Радика.

Како резултат на големата издиференцираност на релјефот, националниот парк Маврово се одликува со извонредно флористичко богатство, коешто се состои од над 1000 видови виши растенија, од кои, 38 се дрвни видови, 35 грмушки а околу шеесетина се ендемични, реликтни или ретки видови. НП Маврово претставува класично наоѓалиште за 7 растителни видови, единствено е наоѓалиште во Македонија за 12 ретки растителни видови а во границите на паркот се сретнуваат уште 33 видови растенија коишто се многу ретки во останатите делови на Македонија. Националниот парк Маврово е единствено наоѓалиште во републикава за 12 ретки растителни видови а во неговите граници се среќаваат уште 33 други видови на растенија кои се многу ретки во останатите делови од државава. Фауната на националниот парк Маврово исто така се одликува со значителна разноликост. Таа се состои од 140 видови птици, од кои, позначајни се: сивиот сокол, орелот крстач, суриот (златен) орел, шумскиот ут, големиот був, ливадската еја, степската еја, како и 11 видови водоземци, 12 видови на влечуги и 38 видови цицачи. Од цицачите најважни се: мечката, рисот, дивокозата и дивата мачка....

Растителен свет

Како резултат на постоечките податоци за флората на НП Маврово (со посебен фокус на планинскиот масив Дешат) и претходно реализираните истражувања, со сигурност може да се каже дека вкупниот број на видови од васкуларната флора на територијата на НП Маврово е заокружен на 1,435 видови.

Огромниот диверзитет на растителни видови присутен на територијата на планинскиот масив Дешат, претставува 45% од вкупниот број на видови од васкуларната флора регистрирани во Република Македонија.

Од вкупниот број на 1,473 регистрирани видови и подвидови, дури 404 видови и подвидови се вклучени во категоријата на лековити растенија. Покрај високиот диверзитет на видови, втора највпечатлива карактеристика на флората на НП Маврово е високиот степен на ендемизам (13 видови), како и присуство на ретки растителни видови (29 видови), кои на целата територија на Република Македонија се регистрирани единствено на локалитети во НП Маврово.

Листа на растенија со ограничен ареал на дистрибуција, вклучени во категориите на локални ендемити и субендемити, кои се среќаваат на планината Дешат. Подвидови на кои е регистриран видот Ендемизам:

1. <i>Achillea korabensis</i> Кораб; Бистра: Меденица; Дешат Ендемит
2. <i>Crepis macedonica</i> Дешат Ендемит

3. <i>Dianthus macedonicus</i> Дешат; Кораб: Кобилино Поле Ендемит
4. <i>Micromeria cremnophila</i> var. <i>glandulosa</i> Трница-Волковија; Радика: Пилана-Сенце Ендемит
5. <i>Ranunculus carinthiacus</i> subsp. <i>austroorientalis</i> Дешат: над село Битуше Ендемит
6. <i>Ranunculus degenii</i> var. <i>degenii</i> f. <i>degenii</i> f. <i>pilosa</i> Кобилино Поле Дешат: над село Битуше (1,850-2,000 m) Ендемит
7. <i>Draba korabensis</i> Кораб: врв; Дешат Субендемит

Листа на растенија чие единствено наоѓалиште во Република Македонија се наоѓа на територијата на НП Маврово, во делот на палнината Дешат. Подвидови, вариетети и локации на кои е регистриран видот

1. <i>Vicia sparsiflora</i> Маврово: Кичиница
2. <i>Vicia montenegrina</i> Маврово: Врбен-Динговска Црква
3. <i>Genista tinctoria</i> var. <i>tinctoria</i> Маврово: Мавровско Поле
4. <i>Anthriscus fumarioides</i> Горна Радика
5. <i>Linum aroanum</i> Дешат: Високопланински појас
6. <i>Potentilla tabernaemontani</i> Дешат: Високопланински појас
7. <i>Potentilla tabernaemontani</i> var. <i>pilosa</i> Дешат
8. <i>Alchemilla glabra</i> Дешат;
9. <i>Tragopogon orientalis</i> Маврово: Врбен;
10. <i>Trifolium spadiceum</i> Маврово: Врбен;
11. <i>Ranunculus carinthiacus</i> subsp. <i>austroorientalis</i> Дешат: над село Битуше
12. <i>Potentilla crantzii</i> var. <i>baldensis</i> Дешат
13. <i>Saxifraga marginata</i> var. <i>balcanica</i> Мавровска Река;
14. <i>Saxifraga grisebachii</i> var. <i>montenegrina</i> Трница-Пилана; Дешат

Листа на растенија кои освен во НП Маврово / планина Дешат се утврдени само на уште еден локалитет во Република Македонија. Подвид, вариетет и локалитети на кои е регистриран видот:

1. <i>Alkanna scardica</i> Дешат
2. <i>Cicerbita pancicii</i> Бистра, Дешат
3. <i>Sempervivum macedonicum</i> Дешат
4. <i>Fritillaria macedonica</i> Дешат
5. <i>Astragalus gremlii</i> Дешат
6. <i>Salix elaeagnos</i> subsp. <i>elaeanos</i> Врбен и Жировница
7. <i>Ranunculus aquatilis</i> Мавровско Поле
8. <i>Alchemilla catachnoa</i> Маврово
9. <i>Epilobium nutans</i> Дешат: Локув
10. <i>Cardamine enneaphyllos</i> Маврово
11. <i>Silene saxifraga</i> subsp. <i>saxifraga</i> var. <i>petraea</i> Маврово, Горна Радика

Лековити растенија чии наоѓалишта се ретки. Опишани според македонското народно име, англиско народно име и латинско име

1. Сириштарка Great Yellow Gentian <i>Gentiana lutea</i> subsp. <i>symphyandra</i>
2. Шарпланински чај Mountain Tea <i>Sideritis scardica</i>
3. Горчлива детелина Buckbean <i>Menyanthes trifoliata</i>
4. Триделен модрец Common Hepatica <i>Hepatica nobilis</i>
5. Спрча Norway Spruce <i>Picea abies</i>
6. Пиженце Moschatel <i>Adoxa moschatellina</i>
7. Генцијана Star Gentian <i>Gentiana cruciata</i>
8. Свертиа Felwort <i>Swertia punctata</i>
9. Коњски костен Horse-chestnut <i>Aesculus</i>

Животински свет

Цицачи

Врз основа на достапните литературни податоци и применетата методологија во мапирањето на живиот свет во планинскиот масив Дешат, регистрирани се вкупно 50-ина видови цицачи. Во однос на нивната систематска припадност, тие припаѓаат на 7 редови, 18 фамилии и 40 родови и тоа: 7 видови лилјаци, 1 еж, 8 сорициоморфи, 16 гризачи, 1 лагоморфа, 11 карнивори и 6 видови папкари. Од вкупниот број, три се балкански ендемити (*Apodemus epimelas*, *Dinaromys bogdanovi*, *Talpa stankovici*) и 1 алохтони видови – еленот лопатар (*Dama dama*) и муфлонот* (*Ovis aries*).

Животински видови во НП Маврово (латинско име, македонско народно име, англиско име)
<i>Rhinolophus hipposideros</i> - Мал потковичар English name: Lesser horseshoe bat
<i>Rhinolophus ferrumequinum</i> - Голем потковичар English name: Greater horseshoe bat
<i>Hypsugo savii</i> - Савиев лилјак English name: Savi's pipistrelle
<i>Pipistrellus kuhlii</i> - Белорабен лилјак English name: Kuhl's pipistrelle
<i>Eptesicus serotinus</i> - Ширококрилест северник English name: Serotine
<i>Miniopterus schreibersii</i> - Долгокрилест лилјак English name: Schreiber' bat
<i>Myotis mystacinus</i> - Мустаќест ноќник English name: Whiskered bat
<i>Erinaceus roumanicus</i> - Еж English name: Eastern hedgehog
<i>Sorex minutus</i> - Мала ровка English name: Pygmy shrew
<i>Sorex araneus</i> - Шумска ровка English name: Common shrew
<i>Crocidura suaveolens</i> - Градинарска ровка

English name: Lesser white-toothed shrew
<i>Neomys fodiens</i> - Водна ровка English name: Water shrew
<i>Neomys anomalus</i> - Блатна ровка English name: Miller's water shrew
<i>Talpa europaea</i> - Обичен крт English name: Common mole
<i>Talpa caeca</i> - Слеп крт English name: Blind mole
<i>Talpa stankovici</i> - Реликтен крт English name: Balkan mole
<i>Sciurus vulgaris</i> - Верверица English name: Red squirrel
<i>Myodes glareolus</i> - Лисеста пољанка English name: Bank vole
<i>Arvicola terrestris</i> - Водна пољанка English name: Water vole
<i>Microtus subterraneus</i> - Четинарска пољанка English name: Common pine vole
<i>Apodemus flavicollis</i> - Жолтогрлестглушец English name: Yellow-necked mouse
<i>Apodemus sylvaticus</i> - Шумски глушец English name: Wood mouse
<i>Apodemus epimelas</i> - Глушец камењар English name: Rock mouse
<i>Rattus norvegicus</i> - Стаорец скитник English name: Brown rat
<i>Mus musculus</i> - Домашен глушец English name: Eastern house mouse
<i>Myoxus glis</i> - Обичен полв English name: Edible dormouse
<i>Muscardinus avellanarius</i> - Полв лешникар English name: Common dormouse
<i>Dryomys nitedula</i> - Шумски полв English name: Forest dormouse
<i>Spalax leucodon</i> - Слепо куче English name: Lesser mole rat
<i>Lepuseuropaeus</i> - Зајак English name: Brown here
<i>Canis lupus</i> - Волк English name: Wolf
<i>Vulpes vulpes</i> - Лисица English name: Red fox
<i>Mustela nivalis</i> - Невестулка (мала ласица) English name: Weasel
<i>Mustela putorius</i> - Твор English name: Western polecat
<i>Martes martes</i> - Куня златка English name: Pine marten

<i>Martes foina</i> - К у н а б е л к а English name: Stone marten
<i>Lutralutra</i> - В и д р а English name: Otter
<i>Meles meles</i> – Ј а з о в е ц English name: Badger
<i>Ursus arctos</i> - М е ч к а English name: Brown bear
<i>Felis silvestris</i> - Д и в а м а ч к а English name: Wildcat
<i>Lynx lynx</i> - Р и с English name: Lynx
<i>Sus scrofa</i> - Д и в а с в и њ а English name: Wild boar
<i>Cervus elaphus</i> - О б и ч е н е л е н English name: Red deer
<i>Capreolus capreolus</i> - С р н а English name: Roe deer
<i>Dama dama</i> - Е л е н л о п а т а р English name: Fallow deer
<i>Rupicapra rupicapra</i> - Д и в о к о з а English name: Chamois
* муфлонот во националниот парк беше интродуциран во 1981 година и одгледуван во сафари паркот „Бунец“. Поради неадекватните природни услови за негов опстанок, од средината на последната декада на минатиот век веќе не е дел од фауната на цицачите во националниот парк, а обработен е (како алохтон и исчезнат) со цел да се остави пишан траг за неговото присуство во определен период.

Водоземци и влечуги

Уникатната комбинација на збир од геолошки, климатски и антропогени фактори, по однос на биодиверзитетот, го издвојуваат Балканскиот Полуостров како едно од најзначајните и најинтригаички подрачја на северната хемисфера. Балканскиот Полуостров, во кој Република Македонија завзема централна позиција содржи некои од најекстремните животни простори и изобилува со дополнителен диверзитет кој потекнува од пештерната и езерската фауна, што е ненадминливо во однос на останатите делови од Европа.

Во случајот со Националниот Парк Маврово, а со тоа и планинскиот масив Дешат, како резултат на уникатните природни вредности, во 1949 година, шумскиот појас околу Мавровско Поле, со површина од 11,750 хектари бил прогласен за Национален Парк. Во 1952 година, границата на Паркот била повеќекратно зголемена, зафаќајќи површина од 73,088 хектари, при што во границите на Паркот биле вклучени и планините Кораб и Дешат.

Националниот Парк Маврово е лоциран во планинскиот регион, во северозападниот дел од Земјата. Територијата на Паркот е со издолжена форма, протегајќи се во правец север-југ, следејќи ја граничната линија со Албанија кон запад. Покрај двата планински масиви Кораб и Бистра, во рамките на сегашните граници на Паркот се вклучени и делови од планинскиот масив Шар Планина, како и скоро целокупното

сливно подрачје на Реката Радика. Падините на планините на поголемите надморски височини се претежно стрми, со литици и во голема мера необраснати со вегетација, што потсетува на планините од Динарскиот венец. Оваа карактеристика, како и присуството на длабоки долини, го прави подрачјето тешко пристапно. Од аспект на регионалниот геолошки распоред, планините вклучени во територијата на Националниот Парк Маврово припаѓаат кон најзападниот дел од Западно-Македонската Геотектонска Зона. По однос на својата морфогенеза, потеклото на овие планини е поврзано со радијалните тектонски движења кои биле присутни во геолошкиот период Терциер, кога овие планински масиви практично настанале.

Од топографски аспект, планините се поделени на три масива: Планински Масив Кораб, кон запад (составен од планините Кораб, Дешат и Крчин), Планински Масив Бистра (составен од планината Бистра) кон југоисток и Планинскиот Масив Шар Планина кон североисток.

Планината Дешат го зафаќа средишниот дел од Корабскиот Планински Масив. Кон север Дешат се надоврзува на планината Кораб, додека кон југ со планината Крчин. Планинскиот гребен на планината Дешат се протега во правец север-југ, со шест планински врвови повисоки од 2,000 метри, од кои највпечатливи се врвот Веливар (2,375 m) и врвот Голем Крчин (2,345 m). За време на геолошката епоха Плеистоцен (Ледено доба), само највисоките делови од планината Дешат биле зафатени со интензивна глацијација, која оставила длабоки траги во формирањето на рељефот. Остатоци од леденото доба на планината Дешат се исто така присутни, во вид на глацијални рељефни форми од типот на циркови, од кои највпечатливо е ледничкото езеро Локуф.

Водоземците и влечугите на територијата на планинаскиот масив Дешат се релативно добро застапени, претежно со северни видови, додека медитеранските видови се застапени во значително помала мера. Уникатната вредност на територијата на планинаскиот масив Дешат, по однос на херпетофауната е поврзана со северните видови, како подрачје на кое завршува нивната крајна јужна граница на распространување. Уште повеќе, на оваа територија опстојуваат матичните популации од овие видови, на Национално Ниво.

Помеѓу сите терестрични вертебрати, водоземците и влечугите претставуваат најдобри биолошки индикатори за проценка на условите на животната средина во одредено подрачје. Водоземците и влечугите се исклучително ранливи групи; повеќето од нив се ограничени на природни живеалишта кои опфаќаат мали територии или дистрибутивни ареали, во чии рамки тие имаат мала можност да ги избегнат промените на животната средина, дури и кога се работи за краткорочни промени. Ваквата ранливост е многу повеќе изразена во деловите на Европа со умерена клима, или на високите планини, каде овие животни поминуваат до 6 месеци или повеќе во хибернација/естивација.

Водоземци

1.	<i>Salamandra salamandra</i>	Fire Salamander	Шарен дождовник
2.	<i>Triturus macedonicus</i>	Macedonian Crested Newt	Македонски мрmoreц
3.	<i>Ichthyosaura alpestris</i>	Alpine Newt	Планински мрmoreц
Ред Anura (Безопашести водоземци: Жаби)			
Фамилија Bombinatoridae (Огнени жаби)			
4.	<i>Bombina scabra</i>	Yellow-bellied Toad	Жолт мукач
Фамилија Bufonidae (Крастави жаби)			
5.	<i>Bufo bufo</i>	Common Toad	Голема крастава жаба

6.	<i>Pseudepidalea viridis</i>	Green Toad	Зелена крастава жаба
Фамилија Hylidae (Лисни жаби, Дрвјарки)			
7.	<i>Hyla arborea</i>	Common Tree Frog	Гаталинка
Фамилија Ranidae (Водни жаби)			
8.	<i>Rana dalmatina</i>	Agile Frog	Горска жаба
9.	<i>Rana graeca</i>	Balkan Stream Frog	Поточна жаба
10.	<i>Rana temporaria</i>	Common Frog	Високопланинска жаба
11.	<i>Pelophylax ridibundus</i>	Marsh Frog	Обична езерска жаба

Влечуги

1.	<i>Eurotestudo hermanni boettgeri</i>	Hermann's Tortoise	Ридска желка
Фамилија Emydidae (Блатни желки)			
2.	<i>Emys orbicularis*</i>	European Pond Terrapin	Блатна желка
Ред Squamata (Лушпести влечуги)			
Подред Sauria (Гуштери)			
Фамилија Gekkonidae (Гекони)			
3.	<i>Mediodactylus kotschy</i>	Kotschy's Gecko	Балкански гекон
Фамилија Scincidae (Скинкови)			
4.	<i>Ablepharus kitaibelii *</i>	Snake-eyed Skink	Кратконог гуштерче
Фамилија Anguidae (Слепоци и Змијогуштери)			
5.	<i>Anguis fragilis</i>	Slow Worm	Слепок
Фамилија Lacertidae (Вистински гуштери)			
6.	<i>Algyroides nigrpunctatus</i>	Dalmatian Algyroides	Лушпеста гуштерица
7.	<i>Lacerta viridis</i>	Green Lizard	Зелен гуштер
8.	<i>Lacerta trilineata</i>	Balkan Green Lizard	Голем зелен гуштер
9.	<i>Lacerta agilis</i>	Sand Lizard	Планинска гуштерица
10.	<i>Zootoca vivipara</i>	Viviparous Lizard	Живородна гуштерица
11.	<i>Podarcis muralis</i>	Common Wall Lizard	Скалеста гуштерица
12.	<i>Podarcis tauricus</i>	Balkan Wall Lizard	Полска гуштерица
13.	<i>Podarcis erhardii</i>	Erhard's Wall Lizard	Македонска гуштерица
Подред Serpentes (Змии)			
Фамилија Colubridae (Смокови)			
14.	<i>Malpolon monspessulanus</i>	Montpellier Snake	Длабочелен смок
15.	<i>Dolichophis caspius</i>	Large Whip Snake	Жолт смок
16.	<i>Hierophis gemonensis</i>	Balkan Whip Snake	Балкански смок
17.	<i>Platyceps najadumdahlii</i>	Dahl's Whip Snake	Џитка
18.	<i>Zamenis longissimus</i>	Aesculapian Snake	Ескулапов смок
19.	<i>Natrix natrix</i>	Grass Snake	Белоушка
20.	<i>Natrix tessellata</i>	Dice Snake	Рибарка
21.	<i>Coronella austriaca</i>	Smooth Snake	Планински смок
Фамилија Viperidae (Змии отровници)			
22.	<i>Vipera ammodytes</i>	Nose-horned Viper	Поскок
23.	<i>Vipera berus bosniensis</i>	Adder	Шарка
24.	<i>Vipera ursinii macrops</i>	Orsini's Viper	Остроглава шарка

Без`рбетници

Имајќи ги во предвид анализите направени врз без`рбетните животни во планинаскиот масив Дешат, како и валоризационата анализа направена за сите аспективни групи,

особено пеперугите, се дојде до сознание за релевантните податоци за видовото богатство во планинаскиот масив Дешат.

Анализите покажаа дека Дешат во фаунистички поглед се одликува со големо разнообразије. Убавиот, богат и разновиден амбиент, присуството на бројни растителни заедници како и разноликоста на биотопите условиле појава и присуство на богат и разновиден животински свет. Во рамките на Дешат се среќаваат поголем број ендемски видови организми, особено од светот на инсектите.

Со истражувањата се утврдени вкупно **973 таксони без'рбетници (924 видови; 35 подвидови а 14 таксона се детерминирани на ниво на род)**. Тоа покажува висок степен на биодиверзитет. Ваквото видово богатство е условено од влијанието на двете клими (видоизменета медитеранска и континентална) што дозволува присуство и мешање на медитерански и континентални фаунистички елементи. Тоа пак условува појава на нови видови во подрачјето. Поради високиот степен на квалитетни и различни биотопи и присуството на бројни растителни заедници се појавува големо животинско разнообразије. Долините на реките како рефугијални центри, високопланинските шумски биотопи и алпските пасишта се прибежишта на голем број видови кои припаѓаат на различни фауни. Затоа, овие податоци може правилно да се искористат во организиран селски туризам, преку кој посетителите ќе ги запознаат природните богатства во планинскиот масив Дешат, со можност да ги набљудуваат и без'рбетните животни во својот природен амбиент. Посетата од туристи ќе овозможи одредени бенефити за месното население, кое би било вклучено во тој организиран селски туризам. Така би можело да се обезбедат значителни материјални средства, кои пак би овозможиле побрз развој и напредок на локалната заедница.

Птици (орнитофауна)

Во НП Маврово потврдено е присуството на 129 видови на птици од кои **68** видови се нови за орнитофауната на НП Маврово. Еден вид **Phoenicurus erithrogaster** е нов вид за Орнитофауната на Македонија и Балканскиот полуостров. Од вкупниот број на видови во НП Маврово има 2 СПЕЦ 1 видови (1,5%) и 7 (5,4%) СПЕЦ 2 видови кои се всушност видови од највисок заштитарски интерес и за кои треба да се превземат најтжни мерки за нивен редовен мониторинг и пратење на состојбата и по потреба превземање на мерки за подобрување на нивниот статус во НП Маврово. Анализата на категориите според Европскиот статус на загрозеност покажува дека во НП Маврово престојуваат 32 видови (24,8%) со загрозен статус (V,R,D) односно секој 4-ти вид е со статус на загрозен вид во европски размери за кого треба да се превземат мерки за нивна заштита преку соодветно управување на видови и станишта. Од листата на директивите за дивите птици при советот на Европа во НП Маврово се среќаваат 19 видови (14,8 %) од листата бр 1 за кои е потребна стриктна и неодложна заштита. Понатаму во Орнитофауната на НП Маврово се застапени 45 видови односно 34,9% од вториот додаток на Бернската конвенција, односно 31 Бонн 2 видови (24%). За двете групи се потребни соодветни мерки за подобрување на нивниот статус било преку соодветни мерки на национално ниво или преку соработка со соседните држави во регионот. Во НП Маврово се среќаваат 23 CORINE видови (17,8 %), односно видови кои исто така побаруваат најтжни мерки за заштита. Сето предходно ја потврдува големата значајност на НП Маврово по однос на неговиот орнитолошки состав, односно нивниот голем процент на видови со висок заштитарски интерес на европско и светско ниво.

Мавровската пастрмка (*Salmo farioides*) е слатководна риба од видот Salmonae. Во Македонија распространета е во реката Радика и Мавровското езеро и во други помали водотеци и ја има во сите води што се вливаат во Јадранското Море.

Популацијата на пастрмката во Мавровската популација потекнува од популацијата на пастрмката затечена во преградениот Мавровски поток и неговите притоки при оформувањето на Мавровското Езеро во 1953 година.

Мапирање на културното наследство

Дебарскиот регион е доста богат со туристички, културни, религиозни и историски ресурси кои што можат да се искористат во функција на одржлив рурален развој. Оваа констатација се однесува како на градот Дебар, така и на руралните средини во истата општина, но и во општината Маврово – Ростуше.

Дебарскиот регион се наоѓа во крајниот западен дел на Република Македонија близу до границата со Албанија. Од Скопје е оддалечен 131 km, а најблиски градови до него се Струга (52 km) и Гостивар (71 km). Дебар лежи во југоисточниот дел на Дебарското поле во подножјето на планината Дешат (Крчин) на надморска височина од 625 метри. Истотакa Дебар е опкружен и со планините Стогово на исток и Јабланица на југ, кои го одделуваат дебарскиот крај од соседните области Кичевско и Дримкол во Струшко. Градот Дебар се наоѓа, на самиот брег до вештачкото Дебарско Езеро, кое е настанато со изградбата на браната Шпилје во 1969 година на вливот (утоката) на реката Радика во Црн Дрим, непосредно на јужниот крај на градот.

Историски гледано, првиот пишан документ што го спомнува Дебар е картата на Клавдиј Птоломеј, направена околу средината на 2от век во која се нарекува *Deborus*. Византискиот император Василиј II знаел за неговото постоење, додека Феликс Петанчиќ го нарекува овој град *Dibri* во 1502. Во времето на Османлиската империја Дебар бил дел од Битолскиот вилает. На почетокот на 19 век Дебар се побунил против турскиот султан, и во овој период, како што тврди еден француски патеписец, Дебар имал 64 продавници и 4.200 жители. На крајот од векот, градот имал 15.500 жители, но после Првата светска војна, овој број се намалил. Во 17-19 век многу развиена била Дебарската дрворезбарска школа. Нејзините претставници изработиле многу иконостаси во Македонија, Бугарија, Србија па дури и во Русија. Кон крајот на 18 век, во дебарскиот затвор бил затворен и измачуван од турските власти големиот македонски преродбеник Григор Прличев, кој убаво го има опишано Дебар во својата автобиографија. Поради својот економски процут, богатството на своите жители и прочуеноста на дебарските мајстори-градители и сидари во времето на Отоманската Империја постоела изреката: „Стамбол гори, Дебар го гради“.

Сето ова потврдува дека во Дебарскиот регион постои цивилизација скоро 2000 години. Тоа значи дека од сите претходни периоди во регионот на Дебар постојата доста сведоштва за луѓето и културите кои егзистирале на ова подрачје.

Историски локалитети

По однос на историските локалитети, во поширокиот Дебарски регион има доста ресурси кои заслужуваат внимание. Следуваат записи за 40 објекти кои се наоѓаат на 14 различни локации.

БАЊИШТЕ

Абрановци, средновековна некропола. На стотина метри западно од селото, на една блага падина се среќаваат грубо обработени камени плочи од гробни конструкции. Гробовите се од типот циста, со ориентација исток-запад. **Краста**, средновековна црква и некропола. На патот помеѓу селото Брајковски маалото Центар се гледаат урнатини од мала црква и околу нив гробови градени од камени плочи. **Ров**, средновековна некропола. Во непосредната близина на селото, на левиот брег на Банишка Река, близу до Борисова воденица, во нивата на Осман Леши се откриени гробови со конструкции од камени плочи – тип циста.

ГОРНИ КОСОВРАТСИ

На Црков, средновековна некропола. На југоисточниот раб на селото, од десната страна на патот што води за селото се гледаат грубо обработени покривни плочи од гробни конструкции – тип циста. **Кале**, утврдување од доцноантичкото време.

ДЕБАР

Горно Удово, населба од железното време и средниот век. На 2км источно од градот, под некогашниот пат Дебар – Скопје, на блага падина што се спушта кон реката Радика се наоѓале голем број фрагменти од керамички садови. Денес локалитетот е потопен со водите на хидросистемот Шпилје. **Куќата на Каплан Арифи**, осамен наод од римското време. Во 1952 година, при изградбата на станбениот објект на ул. „Бајрам Селими“, Каплан Арифи пронашол мермерна биста со природна големина. Бистата е угледен римски граѓанин преку чии рамена има наметка што преминува на градите на левата страна. Очите се плитко изрезбани, рожницата е кружно означена со издлабена зеничач; косата е назначена со плитки убоди, а брадата со куси засеци. Челото е ниско и збрчкано. Датирана е во III век. Бистата се чува во Заводот и музеј во Охрид. **Куќата на Карпузи Мухамед**, депо на средновековни монети. К. Мухамед, учител од Дебар, при изградбата на својата куќа открил повеќе венецијански монети од XI век. Монетите се чуваат кај К. Мухамед. **Ски – Горно Удово**, населба и некропола од римското време. Се наоѓа на околу 2км источно од градот, под некогашниот пат Дебар – Скопје, на падина што се спушта кон реката Радика. На имотот на манастирот Св. Јован Бигорски биле откриени темели од објекти градени од камен и варов малтер, како и повеќе питоси. Во непосредната близина се откопани и гробови од тегули – тип на „на две води“. Денес локалитетот е потопен со водите на хидроакумулацијата Шпилје. **Стојаница**, средновековна црква и некропола. На северната периферија на градот, на ридот што се издига над гипсарницата се гледаат урнатини од црква, а во непосредна близина има гробови градени од камени плочи. **Сува Чешма – Нова Гипсарница**, средновековна некропола. Во 1941-1944 година работниците на претпријатието „Расадник“ при обработувањето на земјата откриле повеќе гробови. Според кажувањето на еден од учесниците во тие работи, гробовите биле градени од камени плоли – тип циста, и во нив наоѓале прстени и бакарни пари. Во поново време, при изградбата на влезот за гипсарницата, исто така биле откриени уништени гробови градени од камени плочи. Во старата **Фабрика за теписи „Новост“**, постои средновековна црква и некропола. При копањето на земја за проширување на фабриката за теписи се откриени гробови од типот циста. Во непосредната близина, над новата фабрика за гипс и фабриката за теписи се откриени гробови од типот циста. Во непосредната близина, над новата фабрика за гипс и фабриката за теписи се гледаат урнатини од мале еднокорабна црква.

ДОЛНО КОСОВРАСТИ

Елица, средновековна црква и некропола. Во самото село, на околу 100м од десниот брег на реката Радика делумно се забележуваат темели од еднокорабна црква околу која има гробови градени од камени плочи – тип циста. **Заградишта – На Клак**, средновековна тврдина. Се наоѓа југозападно од селото, во подножјето на планината Крчин, на височинка со неправилна квадратна основа, која има извонреден поглед кон

долината на Радика и патот што минува покрај неа. На површината се среќаваат покривни ќерамиди, тули и многу кршен камен. Наместа се забележуваат темели од објекти. **Стар Пат**, средновековен пат. Северно од селото се наоѓаат остатоци од стар пат што води кон селото Скудриње. Пробиен е во варовити карпи и нема конструкција.

ЕЛЕВЦИ

Бежан, средновековна населба. Во реонот на селото се гледаат грамади од кршен камен и покривни ќерамиди што упатуваат на постоење на мала населба. **Рајки Евлер**, средновековна населба. Во нивата на Амди Еим, што се наоѓа на околу 1км источно од селото, на десниот брег на реката Долга се среќаваат грамади од камења, покривни ќерамиди и фрагменти од керамички садови.

КРИВЦИ

Алакати, средновековна некропола. Се наоѓа на околу 1км јужно од селото, на десниот брег на поројницата Алакат, на десната страна на селскиот пат. Во нивата на Зике Крлиу, која е на блага падина, се откриени гробови градени од камени плочи – тип циста. **Орпаfe**, некропола од римското време и средновековна црква. Во непосредната близина на селото, од двете страни на патотот за селото Баниште, во нивата на Оломан Казиу е откриен гроб граден од монолитни плочи од бигор во вид на саркофаг. Според кажувањето на сопственикот, во гробот имало повеќе прилози: стакло, керамички садови и предмети од бронза, кои не ги извадил. Во непосредната близина на раскрсницата каде што асфалтниот пат за селото Баниште се издвојува патот за селото Кривци, се забележуваат остатоци од еднокорабна црква ѕидана од камен и тули. **Опре**, средновековна некропола. На 100м од куќата на Оломан Казиу, на десната страна од патот што води кон селото се гледаат покривни плочи од гробови со ориентација исток-запад.

МОГОРЧЕ

Богородица, средновековна црква. На околу 1км источно од селото, на левиот брег на реката Белешница се гледаат остатоци од мала црква. **Вранска Краста**, фортификација од доцноантичкото време. Во месноста каде што се граничат атарите на селата Могорче и Осој, на десниот брег на Мала Река и во непосредната близина на утоката на Белешница во Мала Река се издига висок рид со доминантна положба на кој се забележуваат ѕидови од фортификација. Сидовите се зачувани на јужната и југоисточната страна, а ѕидани се од кршен камен и варов малтер. Фортификацијата го чувала патот што одел од Дебар за Кичево. **Кошари**, некропола од римското време. Се наоѓа во нивата на Сулејман Алиоски, оддалечена околу 1км северно од селото. На површина се гледаат траги од изгорена земја која е растресита и по боја црвеножолта. На неколку места има парчиња од изгорени човечки коски, како и фрагменти од тегули. Најверојатно се работи за оштетена некропола со гробови од типот „на две води“, со кремирани покојници. **Николица**, средновековна населба и некропола. На источниот раб на селото, на блага падина со ориентација север-југ се гледаат ѕидови од објекти од кршен камен и варов малтер. Во непосредната близина има гробови со конструкција од големи камени плочи, поставени во правец исток-запад.

ОСОЈ

Крст – Св. Арангел, средновековна црква и некропола. На околу 500м југоисточно од селото, на десниот брег на Верски Дол се наоѓа мало црквиче посветено на св. Арангел. Во 1925 година, про проширувањето на црквичето биле откриени темели од постар објект, а околу нив гробови градени од камени плочи, поставени во правец исток-запад.

ОТИШАНИ

Гробој, средновековна некропола. На околу 500м североисточно од селото, на блага падина што се спушта кон езерото се гледаат камени плочи од гробни конструкции со ориентација исток-запад.

РАЈЧИЦА

Долни Раброец, средновековна црква и некропола. Јужно од селото, на 500м кон езерото се констатирани остатоци од објект градени од кршен камен и варов малтер, од кој темелите на северниот периматрален ѕид се забележуваат повпечатливо. Од источната страна на објектот се гледаат и камени плочи од гробни конструкции. Во нивата на Стрезо Топузовски се најдени грбови градени од камени плочи – тип циста, поставени во правец исток - запад.

СЕЛОКУЌИ

Мерсуид, средновековна некропола. Околу 200м западно од селото, во близината на маалото Јожулија, Мукарем Хасан при обработувањето на земјата открил грбови градени од камени плочи. **Мојсиева Црква**, средновековна црква и некропола. На западната периферија на селото, на источната падина на висок рид што доминира над околниот терен и долината на Црни Дрим се откриени грбови без гробна конструкција, покриени само со една камена плоча. Грбовите се со ориентација исток – запад. Исто така може да се видат и темелите на една мала еднокорабна црква градена од камен и варов малтер. **Музлагица**, населба од неолитското време. На северната периферија на селото, во маалото Таранеш, на десниот брег на Поповска Река, по површината на нивите на Бајрам Арифи, Мустафа Коча, Џемаил Казуи и Елмаз Дука се среќаваат фрагменти од керамички садови, куќен лепеж, камени секири и кремени ножеви. Керамиката, врз основа на фактурата и орнаментите, покажува тесна врска со керамиката од неолитските населби во соседна Албанија и преку неа, особено импресо – орнаментите, со населбите од западната јадранска зона. **Стара Црква**, некропола од доцноантичкото време. Среди село, во непосредната близина на селската чешма, на издолжен гробен со правец север – југ, во 1945/46 година, при нивелирањето на теренот за изградба на селското училиште биле откриени грбови градени од камени плочи – тип циста. Во грбовите не биле најдени предмети. По површината се среќаваат фрагменти од керамички садови и камени плочи од гробни конструкции. **Таранеш**, населба и некропола од римското и доцноантичкото време. На северната периферија на селото, во маалото Таранеш, помеѓу реките Црни Дрим и Поповска Река, на високо зарамнето плато со форма на неправилен триаголник кое благо се спушта кон реката се гледаат фрагменти од керамички садови, питоси, тегули, имбрекси и кршен камен. Во нивата на Бесим мељами, во октомври 1982 година е извршени заштитно ископување при што е откриен гроб – тип циста, во кој како гробни прилози се најдени: злетна крстовидна фибула, сребрена позлатена чинија, сребрен ѓум, прибор за пишување, коскени жетони за игра, чаша дијатрета, две вретенести фиоли, железна секира и други предмети од сребро. Наодите се чуваат во Музејот на Македонија во Скопје. **Шулон**, средновековна некропола. На источната периферија на селото, до куќата на Мустафа Мошку се откриени повеќе грбови градени од камени плочи со ориентација исток – запад.

СПАС

Троја, некропола од доцноантичкото време. На северозападната периферија на селото, на благо зарамнета тераса, при поставувањето на топли леи се откриени грбови – тип циста. По површината на теренот се гледаат фрагменти од камени плочи, делимно обработени, а се среќаваат и фрагменти од керамички садови.

ХАМЕ

Равен, средновековна некропола. Источно од селото, високо во планината, при изведување на земјени работи биле откриени гробови градени од камени плочи – тип циста. **Црква**, средновековна некропола. На југозападната периферија на селото, во непосредната близина на училиштето, по површината се наоѓаат камени плочи од гробни конструкции – тип циста. При изградбата на училиштето биле уништени повеќе гробови.

ЏЕПИШТЕ

Извор, некропола од римското време. Во непосредната близина на мотелот „Нов живот“, што се наоѓа на десната страна од патот Дебар – Охрид, во 1967 година, при поставувањето на бандери за далноводот, на длабочина од 1м се откриени гробови градени од тухули – тип „на две води“. **Манастирец – Св. Арангел**, средновековна црква. На околу 7км југоисточно од селото, крај четирите чешми покрај асфалтниот пат Дебар – Струга има грамади од камења, ќерамиди и друг градежен материјал. На теренот се гледаат темелите од периметралните ѕидови и апсидата. На ова место селаните се собираат на денот Св. Арангел. **Параспур**, населба од римското време. На источната периферија на селото, во нивите на Е. Рамановски и М. Селмановски, при обработувањето на земјата се откриени темели од објекти и керамички цевки за водовод. По површината на теренот се среќаваат фрагменти од керамички садови и многу градежен материјал.

Мост Елен Скок е изграден за време на турското владеење на овие простори. За него се поврзани повеќе легенди и преданија, од кои најинтересна е онаа која ни раскажува за еден турски бег кој сакал да го улови еленот, кој кај тогашниот народ бил познат по својата итност и сила и постојано им бегал на оние кои го ловеле. При една потеря еленот бил ранет и притиснат во безизлезна ситуација, т.е. на местото каде што сега е изграден мостот. На брегот на Гарска Река тој го направил невозможното и успеал да ја прескокне реката покрај тоа што бил изморен и исцрпен од длабоката рана, а потоа починал. Восхитен од храброста на еленот и неговата упорност да се бори за својата слобода до крај, бегот наредил во негова чест да се изгради мостот, кој во иднина ќе биде симбол на храброста, честа, силата и борбата да се истрае до последен здив. Интересно за овој убав споменик на културата е тоа што тој е изграден на местото каде што поминувал римскиот пат Виа Игнација.

Архитектура

Она што е посебно интересно за Дебарскиот регион и за долината на реката Радика е народната оригинална архитектура на селските куќи во селата: Битуше, Јанче, Гари, Лазарополе и др.

Во дебарско-реканскиот регион вековите не одат еден по друг - тие живеат еден до друг, времето ја губи неговата природа на последователност и се претвора во вечност. Овде ќе се сретнете со преплетување на вековите на цивилизациските наследства низ епохите, ќе ја доживеете беспрекорната природна убавина и ќе го почувствувате ритмот на Македонија.

Регионот Дебар-Река се наоѓа во северозападниот дел на Република Македонија и административно припаѓа на две општини: Дебар и Маврово и Ростуша. Тука секој посетител има можност да ужива во богатото културно наследство со посетата на археолошките локалитети, средновековните манастири и цркви, џамиите, амамите и да се воодушевуваат на уникатната стара градска и рурална архитектура. Уште при првата посета на регионот Дебар - Река ќе сретнете репрезентативни објекти со

високи архитектонски и уметнички дострели, нешто непознато и ретко видено во другите делови на Република Македонија. Старата градска и рурална архитектура сведочи за мајсторството на мијачките градители коишто на автентичен начин во своите градби го прикажале практичното и естетското со поврзување на традиционалниот начин на живеење во овој регион.

Село Гари

Гари е едно од најубавите села во Република Македонија. За првпат ова село се споменува во пишаните документи од XIV век. Лоцирано на падините на планината Стогово, во долината на Гарска Река, селото припаѓа на мијачката област. На надморска височина од 1170 м, селото е изградено во амфитеатрален облик свртено кон бистрата Гарска Река, со зачувана архитектура карактеристична за мијачката градителска традиција и со нагласена употреба на локалниот градежен материјал. Карактеристиките на оваа архитектура произлегуваат од местоположбата и климатските услови во мијачкиот регион. Пределот во кој е сместено селото има карактеристична континентална клима со свежи лета и остри зими. Шумскиот појас околу селото го чинат густе букови и дабови шуми. Богато со изворска вода, заштитено од силни ветрови, а сепак планинско место, го чинат Гари дестинација со особен потенцијал за развој на алтернативниот туризам, угостителски дејности, рекреативни планински спортови и културни активности.

Село Галичник

Галичник - и веднаш радосно се присетуваме на можеби најпознатиот обичај во Република Македонија – Галичката свадба. Вековната традиција со современа сценографија секое лето се поставува одново на сред село. Во оваа вистинска претстава на животот секоја година стапуваат во брак сопружници со современи навики, а по вековни традиции. Селото е вистински претставник на традиционалната архитектура, локалните обичаи и староседелските преданија. Фактот дека селото е дел од Националниот парк „Маврово“ веднаш посочува на неговата особеност и задолжителното внимание кое го ужива. Куќите во ова село се од затворен тип, со просторна организација на внатрешноста, градени исклучиво со локални материјали. Чардакот, карактеристичен елемент на македонската традиционална архитектура, е присутен речиси во секоја куќа и е од затворен тип. Етнологијата на селото отвора солидна подлога за развој на претприемничката идеја во насока на развој на селото во областа на туризмот, угостителството, традиционалната храна и културата.

Село Кичиница

Кичиница е слика за животот и секојдневието на крајот од XIX век, антрополошки опис на времето кога во регионот Дебар - Река се развивала сликарската традиција, денес впечатливо воочлива преку црквата Св. Никола. Планинското село од компактен тип, сместено на падините на планината Бистра во Националниот парк „Маврово“, се чини како отсекогаш да постоело и да било тука, меѓу околните падини, шумата од сребрени борови и блиските пасишта. Типичната селска куќа во Кичиница има концепт на позиционирање на функциите и енергијата во нејзиното средиште и веднаш потсетува на народните преданија - културни вредности раскажани во кругот на семејствата. Солидно поставено, интегрално конципирано во околната природа, Кичиница претставува дестинација за која може да се размислува во насока на

додадена вредност преку автентична инвестиција, пренамена или изведба на објект – дестинација за уживање, одмор и релаксација.

Нов амам, Дебар

Новиот амам се наоѓа во централното подрачје на градот Дебар, во непосредна близина на чаршијата. Не постојат точни податоци за тоа кога е изграден објектот, но толкувањата упатуваат на негово датирање од XVIII век и негово доградување кое веројатно било изведено во XIX век. Амамот, концепциски и функционално припаѓа на развиениот тип на амами. Овој амам е познат по тоа што е единствениот во овој регион кој ги содржи сите функционални елементи - шадрван сала, капалук, халвет, хазна и кулхан, и најдолго бил во функција на амам, сè до 1992 година. Денес овој објект е реконструиран и претставува уметничка галерија. Потенцијалот на Новиот амам сè уште може да се развива во насока на мултифункционален културен простор.

Стар амам, Дебар

Дебарскиот Стар амам е споменик на културата во кој се видливи стилските и архитектонските вредности од класичниот стил на исламската архитектура. Конструкцијата е со масивни ѕидови и куполи изведени од камен и тула во варов малтер. Важно за неговиот инвестициски е дека Амамот ги содржи сите неопходни простории и карактеристики за функција. Квалитетните параметри на ова недвижно културно наследство градат околу него концепт за натамошен развој на објектот и неговиот потенцијал. Сместен во централното градско подрачје, Стариот амам во Дебар, иако во моментот запуштен и тргнат од вниманието, сепак располага со простор и енергија од кои би можеле да се конструираат интересни креативни форми, изрази и функции во насока на уметноста и културното или, пак, рекапитулација на традиционалниот чин на уживање во амамите.

Куќата на Гани Граждани, Дебар

Кога за момент би можеле да ги повикаме своите сеќавања на староградските спомени и градските кочии, би ја вметнале во таа слика и куќата на г. Шаин Шаиновски (првично на г. Гани Граждани). Оваа куќа се вбројува во врвните остварувања на традиционалната архитектура од XIX век во Република Македонија. Дебар со оваа куќа во 1968 година добива заштитено недвижно културно наследство, дестинација вредна за внимание и објект - толкувач на урбаниот живот на Дебар од пред стотина години. Богатата декорација на ентериерот, симетрично функционалното решение, инаку карактеристика на основен тип на дебарска куќа е одлична подлога за реадаптација. Со соодветна пренамена, заедно со постоечките карактеристики, би се создал објект погоден за креативен уметнички израз, угостителство или можеби културен центар. (куќата веќе не постои!)

Куќата на Велиу Сури

Оваа прекрасна градска куќа среде Дебар ќе ве натера да се обидете да сонувате за неа и времето во коешто функционираше – XIX век. Куќата на Велиу Сури е една од малкуте во Република Македонија којашто заслужува особено внимание, како заради архитектонската концепција така и заради богатиот ентериер. Куќата претставува основен тип на дебарска симетрична куќа со приземје и кат, со традиционалниот затворен чардак. Иако однадвор запуштена, внатрешноста на куќата открива една прекрасна приказна со својата особено интересна и богата декорација, со резбани тавани, врати и долапи. Куќата предизвикува со своите потенцијали за развој во насока на угостителството, туризмот и културата.

Религиозни објекти

Џамии

Инчар џамија, во Дебар, е една од најстарите џамии изградени во Македонија (најстара од сите 9 џамии во Дебар). Изградена е во 15 век (1468 година) по наредба на султанот Мехмед II.

Бајрам бег џамија, во Дебар, е изградена во 19 век.

Цркви и манастири

Успението на Пресвета Богородица е парохиска црква на дебарско - реканската парохија. Се наоѓа во населбата Варош, во горниот дел на градот Дебар. Црквата е изградена во средината на 19 век, најверојатно 1840 година на постари темели од 11 век. Црквата е трокорабна со базиликална архитектура со фрески, а има особено убав иконостас од 19 век. Оваа црква некогаш била седиште на митрополија, која опфаќала простор се до соседниот албански град Пешкопеја.

Манастир Бигорски, Црква Св. Јован Претеча

Изграден е на падините на планината Бистра и е опкружен со бујна шума а под него во непосредна близина течат бистрите води на реката Радика. Од манастирот се простира прекрасен видик кон планината Кораб со нејзините врвови Мал и Голем Кораб, како и кон живописните села Ростуше, Велебрдо, Битуше и Требиште. Во негова близина се Реканските села Гари, Осој, Тресонче, Галичник, Росоки и Лазарополе, места од каде произлегле плејада градители, зографи-иконописци и копаничари кои низ целиот XIX век граделе, зографисувале и украсувале со резбани иконостаси голем број цркви и манастири на просторот на целиот Балкански Полуостров. Манастирот Бигорски бил светилник и стожер на просветителска дејност и книжевен центар на препишувачката активност. Во него се школувале голем број свештеници, калуѓери и учители кои ја ширеле просветната дејност по сите краишта на Македонија. Од тука произлегле и големите имиња архимандритот Партение Зографски, архимандритот Арсение од Галичник – игуменот на манастирот, Ѓорѓи Пулески и многу други. Манастирската црква била изградена врз темелите на постара црква. Таа се споменува во зографски поменик (1527-1728). Манастирот е еден од најубавите во Македонија и пошироко. Локацијата каде што е изграден е преполна со лековити извори и вода - во зима топла, а во лето студена и, на некој начин, се смета за благословена. Основач на манастирот бил монахот Јован од Дебар во 1020 година, кој во тоа време бил охридски архиепископ. Манастирот му го посветил на

свети Јован Крстител, а поради каменот со кој е изграден и поради бигорливиот предел на кој е лоцирано ова здание, манастирот го добил името Св. Јован Бигорски и по ова име е препознатлив насекаде низ светот. Причина за изградбата на овој манастир токму на ова место била иконата на свети Јован Крстител, која била пронајдена како лебди над изворите. Оваа икона е чудотворна и, покрај прекрасниот и неповторлив иконостас изработен од резбано дрво, претставува едно од најголемите богатства на манастирот. Иконостасот претставува своевидно ремек-дело, во кое се врежани делови од Библијата, а е изработен во периодот меѓу 1829 и 1835 година од страна на мајсторите Марко и Петар Филипошки од с. Гари.

Манастир Св. Ѓорѓи Победоносец, с. Рајчица

Црквата Св. Ѓорѓи Победоносец во селото Рајчица се наоѓа на два километри од градот Дебар – некогашен метох на Бигорскиот манастир, денес е манастир со женски монашки ред. До неодамна (2000 г.) од некогашниот метох на Бигорскиот манастир опстојуваше на времето црквата Св. Ѓорѓи Победоносец изградена во 1835 година, а осветена во 1836 година. Покрај црквата во дворот во урнатини посоеја стопански згради користени за сместување на сено и во поново време веројатно кога била подигната црквата, изградена е убава чешма со питка планинска вода.

Туристички објекти

Во регионот на општините Дебар и Маврово – Ростуше има околу 20 сместувачки објекти, и тоа: Хотел Бања Бањиште, Хотел Венец, Хотел Бања Косоврасти (овие 3 хотели се во Дебар), Калин хотел (Лазарополе), Хотел Туто (Јанче), Хотел Бистра, хотел Лоц, Вила Маврово, хотел Макпетрол, Хотел Радика, хотел Спорт, Хотел Срна, хотел Алпина, Етно куќа Ангеловски, мотел Делфина, Хотел Ин, Етно куќа Сент Мориц, ТЦЦ Хотел Плаза, Хотел Фершпед (овие 14 сместувачки капацитети се во Маврово) и хотел Неда (во Галичник).

Бањи

Во Дебарскиот регион има 2 бањи: Косоврасти и Бањиште.

Ловишта

Во Дебарскиот регион има 1 ловиште, кое е под концесија на локалното ловечко друштво Стогово 1.

Ски центри

Во овој регион, а и во државата, ски центарот Маврово, важи за еден од најпознатите и најстари ски центри.

Настани

Галичка свадба или **Петровденската Галичка свадба** се одржува секоја година на Петровден 12 јули. Богата е со многу оригинални, единствени и неповторливи свадбарски обичаи и ритуали. Во деновите на свадбата, се слушаат зурлите и ечат тапаните „од Галичник до Река“, со сиот подземен и надземен екот кон каменот на Бистра и небесниот свод. Тие придружници на печалбарите на овој крај на

Македонија, секогаш ја најавуваат Галичката свадба која е со најмногу сватови. Галичката Свадба во своето опстојување придонела да се негуваат единствените свадбарски обичаи и ритуали, на жителите од овој крај, да се сочуваат изворните песни, ора, и надалеку познатата галичка носија - изработена со филигранска прецизност и точност на терзиите. Секоја година посебна комисија избира двајца млади кои ќе се венчаат на Галичката свадба. Еден од предусловите е барем еден од младите да потекнува од Галичко семејство.

Традиционално празнување на **Летник** (14 март) и **Гурѓовден** (6 мај).

Регати во кајак и кану на Дебарско Езеро.

Ден на бостанот (секоја година во август).

Фестивал на албанскиот театар (настан кој што традиционално се одржува 15 години, во октомври).

Дебарско културно лето. Трае 30 дена и се одржува на крајот на месец јули и почетокот на месец август.

Локални специјалитети

Дебарски јуфки.

Кабунија (јадење припремено од орис и месо, но со благ вкус; често пати се додаваат и разни сушени овошја).

Бирја (јадење спремено од орис и тестиси од овен).

Планирање на развојот на туризмот во Дебарската општина

По однос на развојот на туризмот, треба да се напомене дека општина Дебар работи плански на развојот на овој сектор. Во таа насока, општината има дефинирано 3 туристички зони, и тоа: брегот на Дебарското езеро (за оваа локација веќе е изработен ГУП, а во фаза на изработка е ДУП), Бањиште и Косоврасти (за овие 2 места, локалната планска документација е во фаза на изработка). Исто така, во соработка со Кнауф, се планира поголемо искористување на Кристалната пештера (пештерата се наоѓа на простор кој што е под концесија на фабриката Кнауф).